

Lehotay Veronika

„A kisebbségi kérdés emberek kérdése.”

Recenzió az Erdélyi történetek: Az elmesélt huszadik század című kötetéről

VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi történetek. Az elmesélt huszadik század.* Kolozsvár, 2021. Forum Iuris Könyvkiadó, 543 p. ISBN: 9786069061299

A jövőkép megrajzolása nem lehetséges a múlt ismerete nélkül – fogalmaz a kötet szerkesztője, Veress Emőd a könyv előszavában, amelyet elsősorban a joghallgatók figyelmébe ajánl.¹ Hogyan lehet a múltat feltárni? Milyen források szolgálhatnak a múlt megismerésére? Hogyan kapcsolódhat a jog és a történelem? Hogyan segítheti/segítheti-e a múlt a jövőkép megalkotását? Ezek a kérdések (is) felmerülnek az olvasóban, amikor kézbe veszi a több mint ötszáz oldalas, korabeli fotókkal gazdagon illusztrált könyvet.

A mű nem csupán történelemkönyv, mert a szerkesztő már a könyv első részében kérdéseket vet fel: mi történt velük? Mit lehetett volna jobban csinálni? Mik lehetnek a tanulságok a jövőre nézve? A választ pedig a visszaemlékezőkre (és az olvasóra) bízta.

A kötet forrásbázisa rendkívül gazdag: egyrészt emlékiratokból, interjúkból, naplókából, visszaemlékezésekből, fotókból építkezik. Ezek a források – ahogyan arra Veress Emőd is utal – szubjektív források. Felmerül az a kérdés, építhető-e ezekből a forrásokból objektív kép. Másrészt kiegészítik ezeket a forrásokat a jogtörténeti dokumentumok (Románia 1916. évi titkos szerződése az antant hatalmakkal, az 1952. évi román alkotmány) és a korabeli sajtó anyagából vett részletek (*Korunk*, Erdélyi Magyar Hírügynökség).

A kötet az erdélyi magyarság 20. századi sorsának négy törésvonalából indul ki: az első a Romániába történő integrálás időszaka 1918 és 1944 között, amely jogilag a kisebbségi szerződéssel védett, azonban mégis traumatikus és nyíltan diszkrimináló korszakként jellemezhető. A második időszak a bécsi döntést követően Erdély kettéosztása 1940 és 1944 között, amelyet a szovjet típusú diktatúra korszaka követett 1945 és 1989 között. Végül az a negyedik időszak, amelyet a kompromisszumok, fásult-

ság, szürkesség jellemzett 1990 után, és amely máig meghatározza az erdélyi magyarság sorsát.

Mit jelent a kisebbségi lét? Milyen következményekkel jár az állami „ellenszél”? Bibó István így fogalmazott:

„Az államhatalom – hacsak nem áll kifejezetten a faji szupremácia alapján – állandó lelkes szólamokkal öleli keblére másnyelvű állampolgárait, ugyanakkor azonban a kisebbségi ember, ha egy kicsit is jelét adja nyelvéhez és népéhez való ragaszkodásának, gyanússá válik, és gyanúsként kezelődik. Ez pedig a kisebbségi ember helyzetét ellentmondóvá és idegenné teszi akkor is, ha történeti kisebbség, s még inkább akkor, ha frissen odacsatolt kisebbség.”²

Az előszón túl a kötet a kronológia segítségével hat nagy fejezetre tagolódik. Az egyes korszakok (Előzmények, 1918–1940, 1940–1944; 1945–1965; 1965–1990; 1989–) bemutatása fényképek, idézetek, korabeli dokumentumok segítségével történik, kommentár nélkül.

A néhány oldalas *Előzmények* című fejezetben Romániának az antanthatalmakkal kötött 1916. évi titkos szerződéséből olvashatunk részleteket, és mellette Kós Károly, Apponyi Albert és Ady Endre gondolatait találjuk. Ady így fogalmazott: „[...] leírom, hogy Erdélynek két külön lelke van s fenyegető, brutális, de vajmi lehető térképváltoztatások két emlőről szakítanának le két ikergyermeket, a magyart és a román.”³ A költő elkeseredett, szomorú sorai mellett kontrasztként olvashatjuk a politikus Apponyi Albert logikusan felépített, tényekre alapozott érvelését a békefeltételek szigorúsága ellen.

Az 1918 és 1940 közötti korszakról szóló terjedelmes részben számos nézőpontot ismer meg az olvasó. Hogyan látta ezt az időszakot és annak történéseit például az író (Ligeti Ernő, Bánai László, Kemény János, Németh László, Thury Zsuzsa); a zoológus-politikus (Apáthy István); a publicista (Krenner Miklós); a szolgálo (Botos Amália); a színész (Ignác Rózsa); az építész (Kós Károly), a jogász (Paál Árpád, Venczel József); a református püspök (Makkai Sándor) vagy éppen a festőművész (Vásárhelyi Z. Emil)? A dokumentumok alapján sokszínű kép rajzolódik ki a korabeli erdélyi társadalomról és azon belül a magyarság helyzetéről. Borbély Andor és Fall Endre leírásából értesülünk arról, hogy Erdélyben a jogi pályára kerülni a magyarok számára szinte lehetetlen volt az 1930-as évek közepén: „A szomszédos Torda-Aranyos megyében még 5 százaléknyi arányszámuk sincsen a magyar ügyvédeknek, pedig Aranyosszék falvainak lakossága ma is szintiszta magyar.”⁴ Szintén Borbély Andor és Fall Endre tudósít egy 1934-ben lezajlott sikertelen nyelvvizsgálóról

is, amelynek során a magyar tanítónőnek a többség és kisebbség alkotmányjogi különbségéről kellett számot adnia.⁵ A szubjektív dokumentumokból, a mikrotörténelemből indulva kapunk képet a korszak sokszor jogkorlátozó, diszkriminatív jogalkotásáról is. Reményik Sándor költő Áprily Lajosnak írt leveléből a cenzúra működéséről kapunk képet:

„Tegnap a cenzor a tudomásunkra hozta, hogy neki nincs ideje mindent apróra átnézni, de ha csak egyszer is előfordul a lapban az a szó: Erdély vagy erdélyi, akkor valamennyiünket hadbírótság elé állítat. Milyen jó, hogy te annak idején, régen, minden kényszer nélkül megírtad »Egyetlen transszylván hősköltemény...«. Ezt a tradicionális, patinás, ősi szót használjuk most – még mikor sután hangzik is –, addig, amíg azt is be nem tiltják.”⁶

Mikó Imre jogász arról az 1936-ban megalkotott törvényről tudósít, amely előírta, hogy a magyar nyelvet csak a falusi községi tanácsokban lehetett használni, de ezt is románra kellett fordítani, és a jegyzőkönyvet is románul kellett vezetni. A jogszabály ellen nemcsak a parlamentben tiltakoztak, hanem a Népszövetséghez is panaszt nyújtottak be, amelynek hatására a kormány végül módosította a javaslatot.⁷ Szintén Mikó Imre írt arról a rendelettörvényről, amely a politikai pártok, egyesületek feloszlását írta elő. A Magyar Párt tagjai magánemberként Sepsiszentgyörgyön azonban a jogszabály rendelkezései ellenére továbbra is ellátták a magyarság képviselését.⁸

„Aki tehetne, Magyarországon akart élni.”⁹ Bár a következő időszak rövid (1940–1944), de annál eseménydúsabb, tragikusabb volt az erdélyi magyarság számára is.

„Akkor mondták be a bécsi döntés eredményét, [...] ekkor tudtuk meg, hogy el vagyunk szakítva gyermekünkötől, mi bethleniek visszakerülhattünk Magyarországra, míg gyermekünk a férjével együtt, rögtön ebéd után gépkocsival elment Mezőpagocsára, Dél-Erdélybe, az országhatártól egy puskaövésnnyire, de már a túlsó oldalon”

– emlékezett vissza Bethlen Béla az 1940. augusztus 30-i bécsi döntésre, amely egybeesett lánya esküvőjével.¹⁰ A visszacsatolást követően megoldásra várt a törvényesítés, a jogegység kérdése, új megvilágításba került a nemzetiségi kérdés. Utóbbiról részletesen Mikó Imre jogász sorai szólnak. A háború hatásairól, a bombázásokról, a beszállásolásokról, a megerőszakolásokról is képet kapunk a memoárok, visszaemlékezések segítségével. „Miért nem menekült? – kérdeztem tőle vádlón. Azért, mert nem volt hova – felelte Karácsony Benő [...] Karácsony Benő füst lett, a füst pedig széjjel oszlik és eltűnik nyomtalanul.”¹¹ A zsidóság sorsát Réz Pál, Heyman Éva, Márton Áron, Salamon László mutatja be.

„Örökké krízisek voltak.”¹² Így írt az 1945 és 1965 közötti időszakról Simonné Deák Julianna földműves. 1945 az újrakezdés reményével indult, de sajnos a hivatalos rendelkezések elég hamar meghatározták az új korszak

jellemzőit (az 1945-ös Nemzetiségi Statútum; az 1952. évi román alkotmány). Hamarosan megindult a kollektivizálás, amely a visszaemlékezések szerint számtalan elhurcolással, tragédiával, bebörtönzéssel, karrierrek, életek félbeszakadásával járt. Dr. Zsigmond József orvost egykori tanára állította választás elé: vagy beszerzezi édesapját a kollektíva, vagy kórházi gyakorlatát azonnal felfüggesztik. Több megrázó visszaemlékezést olvashatunk a bebörtönzésekről is: Tóth Imre egyetemi tanár, matematikus, kommunista aktivista így emlékezett vissza Jakab Sándor pénzügyminiszter-helyettes bebörtönzéséről:

„12 évig volt egyedül egy cellában. Nem tudta, hogy Sztálin meghalt, tovább játszottak vele [...]. Később aztán a cellájában másokkal is összekerült, többek között a saját ügyészével is, ugye. Ez különben gyakori eljárás volt: elítélt és ügyésze egy cellába. Akkor kezdett már egy kicsit jobban lenni. 1965 táján amnesztiával szabadult.”¹³

Lakatos István író soraiból Márton Áron püspök és több magyar vezető (többek között dr. Szász Pál, Kurkó Gyárfás, dr. Venczel József, gróf Teleki Ádám) bebörtönzésének és kínzásának a történetét ismerhetjük meg. „Na, azt mondja a parancsnok, gyűjtsuk meg, de remélem, szokta tudni a verseit kívülről, mert ez nagyon szép. Közben lobbant egyet a vers.”¹⁴ A korszakról írt beszámolót olvashatunk a könyvben többek között Bodor Ádám, Kányádi Sándor, Király László, Demeter János, a református püspök Csiha Kálmán, báró Bánffy István, a tanár Kun József és a szociológus Roth Endre tollából is.

Az 1960-as évek második felében megindult egyfajta enyhülés a korábbi évek nyomorához képest, azonban újabb megpróbáltatások következtek a kötetben utolsóként bemutatott 1965 és 1990 közötti időszakban is. Roth Endre szociológus úgy fogalmazott, hogy „a rendszer utolsó két évtizede a stagnálás, majd a fokozatos leépülés, az állandósuló krízis periódusa volt, megengedő-javító szakasz nélkül.”¹⁵ A korszak egyik meghatározó jogkorlátozó rendelkezése az abortusz teljes betiltása volt. Balla Zsófia költő saját sorsán keresztül írja le a rendelkezés gyakorlati „megvalósulását”: „Kezelőorvosom engem is az ügyességgel fenyegetett, ha ügyetlenségem folytán elvetélnék. A koraszülés idején félig már átszakadt a méhem, mire megműtöttek. A hét hónapos csecsemőt nem sikerült megmenteniük. Soha többé nem tudtam gyereket kihordani.”¹⁶ A ki- és lehallgatásokra, besúgásokra, a szekuritáté működésére emlékszik vissza többek között Kányádi Sándor, Csoóri Sándor, Cs. Gyimesi Éva. Meghatározó problémát jelentett – ahogy az a visszaemlékezésekből kiderül – az élelmiszerhiány, az 1980-as években a világitás és a fűtés korlátozása, a benzinjegyek rendszere. „Ceauşescu semmibe vette a saját népe igényeit a normális életre. Sikerült felépítenie az általános rosszléti társadalmat.”¹⁷

A könyv utolsó részében az 1989 utáni időszak eleve-nedik meg. Az év utolsó hónapja meghatározó volt: „az állampárt implóziójára, összeomlására”¹⁸ került sor. Tüntetésekéről, zavargásokról, sztrájkokról, a marosvásárhelyi magyarellenes pogromról szólnak ezt követően a leírások.

Bodor Ádám író pesszimista gondolatai zárják a könyvet: „Ma ez már merő illúzióként hangzanék: hogy ez a térség, amint arról álmodoztunk, egyszer talán tényleg a viszonylagos türelem, a békesség földjévé válik...”¹⁹

2022 tavaszán lehetőségem volt részt venni a kolozsvári magyar egyetemen a kötet alapján készített felolvasó színházban, ahol a joghallgatók idézték meg az emberi sorsokat a jogszabályok tükrében. Egészen különleges élmény volt, és bizonyították arra, hogy az emberi sorsok, a

jog és a történelem nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz. Egyetérthetünk Veress Emódnak azzal a gondolatával, hogy a szubjektív élmények, emlékek, visszaemlékezések végül egy objektív egészet alkotnak. Az olvasó tehát teljes, részlet- és adatgazdag képet kap olvasmányos, élvezetes stílusban, igényes, korabeli illusztrációkkal, dokumentumokkal, jogtörténeti forrásokkal a 20. századi Erdélyről. Mindezek alapján jó szívvel ajánlom az *Erdélyi történeteket* mindenki figyelmébe.

Jegyzetek

¹ VERESS Emőd (szerk.): *Erdélyi történetek. Az elmesélt huszadik század*. Forum Iuris Könyvkiadó, 2021. Kolozsvár, 16. p.

² Uo. 8. p.

³ Uo. 20. p.

⁴ Uo. 55. p.

⁵ Uo. 61. p.

⁶ Uo. 115–116. p.

⁷ Uo. 124.p.

⁸ Uo. 141.p.

⁹ Uo. 160.p.

¹⁰ Uo. 152.p.

¹¹ Uo. 191.p.

¹² Uo. 265.p.

¹³ Uo. 279.p.

¹⁴ Uo. 345.p.

¹⁵ Uo. 396.p.

¹⁶ Uo. 404.p.

¹⁷ Roth Endre, szociológus. Uo. 482.p.

¹⁸ Uo. 512.p.

¹⁹ Uo. 526.p.

Kolozsvári Magyar Napok: Hármás könyvbemutató (2021. augusztus 19.)